

Лариса МОІСЄЄНКО

Старообрядці в Україні в ХІХ – на початку ХХ ст. (на прикладі Слов'яносербського повіту Катеринославської губернії)

Через призму російського віросповідного законодавства показано старообрядництво як окрему соціокультурну групу населення в Україні з відповідним менталітетом, релігійними та побутовими традиціями.

Ключові слова: старообрядці, одновірці, Православна церква, етнос, менталітет.

На сучасному етапі розвитку інтеграційних процесів вагомо звучить питання про збереження власної ідентичності. Для України цікавим прикладом є старообрядці, як сукупність релігійних течій, що виникли в ХVІІ ст. внаслідок розколу Православної Церкви. Вони, незалежно від співжиття з різними національностями України, пронесли крізь віки своє генетичне коріння і традиції, що жевріють багатством старовини. Але не можна розглядати старообрядництво як анахронізм. Сам факт його функціонування протягом більш ніж трьох століть, сила та глибина проявів засвідчують високу ступінь адаптаційних можливостей. Зберігаючи риси релігійно-побутового життя ХVІІ ст., старообрядці зуміли пристосуватися до ринкової економіки, приватної власності, конкуренції.

Розкол російської Православної Церкви виявився не тільки релігійним, але і державним, громадським, культурним явищем. Тому не дивно, що з церковної реформи патріарха Никона, в історичній науці накопичився значний пласт досліджень, присвячених старообрядництву.

Історіографія означеної проблеми має певну специфіку. По-перше, існує церковна або синодальна історіографія, що відображає погляди православної церкви (Синоду); по-друге, світський напрям – дослідження старообрядництва світськими істориками. Для цих напрямків характерне відображення офіційного ставлення держави та влади до старообрядців, тому згадані праці мають ідеологічне забарвлення. По-третє – внутрішня історія старообрядництва, яка є осмисленням авторами-старовірами власної історії.

Перші дослідницькі концепції з'явилися в XVIII–XIX ст. Започаткували аналіз старообрядницького руху представники Православної Церкви. Захищаючи «чистоту православ'я», вони негативно оцінювали старообрядництво. З другої половини XIX ст. до розробки проблеми долучилися юристи, що здійснили аналіз стану старообрядців через призму російського віросповідного законодавства^{1,2}, публіцисти, що звернули увагу на політичні погляди старообрядців^{3,4}, історики, що намагалися залучити до вивчення феномену старообрядництва певні методологічні конструкції⁵.

Заслугують на увагу праці самих старообрядців, що з'явилися на початку XX ст., в яких знайшли відображення їх особисте бачення історії та філософії старообрядництва, що значно відрізнялися від офіційної оцінки цього релігійного руху^{6,7}.

Історіографія радянського періоду пройшла складний шлях свого розвитку. З 1917– до середини 1950– рр. було характерним негативне ставлення радянської історіографії до проблеми^{8, 9}.

З середини 1950-х – першій половині 80-х рр. праці відрізнялися активним застосуванням архівних матеріалів. Разом з тим збереглася негативна оцінка при аналізі діяльності старообрядців, базування на коментуванні робіт засновників марксизму-ленінізму, підсилення атеїстичної пропаганди¹⁰.

Третій етап розпочався з 1991 р. За цей період з'являється велика кількість робіт російських, українських авторів, дослідників порубіжжя. Відтепер увага науковців зосереджена не тільки на аналізі російського законодавства щодо старовірів та їх відносин з Православною церквою та урядом. Науковців цікавлять особливості етноконфесійної свідомості та культура старообрядців^{11, 12, 13}.

Зростання інтересу суспільства до духовної історії спонукала українських дослідників активізувати наукові студії з вивчення різних аспектів діяльності представників «старої віри». Так, проблеми відносин Православної Церкви до старообрядців вивчали Г. Надтока, І. Лиман¹⁴ та ін. Дослідження старообрядців через призму збереження етнорелігійної ідентичності здійснили С. Таранець Т. Арзуманова та ін.^{15, 16}.

Розгляд історіографії показав, що існує ряд аспектів, які сприймаються як визначальні. А саме: генеза старообрядницького руху, соціальний статус, характер їх стосунків з офіційною церквою і державою. Не розкритими дотепер є питання, що пов'язані зі

сферою історичної психології, соціальної історії (ставлення до модернізації), вивчення одновірства.

Отже, незважаючи на значну кількість досліджень, зазначена тема потребує прискіпливого вивчення, додаткового осмислення й узагальнення.

Автор ставить за мету розкрити стан старообрядців в Україні в XIX – на початку XX ст. через призму законодавства.

Об'єктом дослідження визначено старообрядництво як сукупність релігійних течій, що виникли в Російській імперії в кінці XVII ст. в результаті розколу Православної Церкви.

Предметом дослідження є історія старообрядництва в Україні (на прикладі старообрядців Слов'яносербського повіту Катеринославської губернії) в XIX – на початку XX ст. як окремої соціокультурної групи населення з відповідним менталітетом, релігійними та побутовими традиціями, особливим правовим статусом.

Заселення старообрядцями території південно-східної України почалося у XVIII ст. Цей процес всіляко заохочувався урядом. У вересні 1775 р. був виданий «Манифест о прощени живущих в Польше и Литве русских подданных», згідно з яким розкольникам дозволялося повернутися до Росії з родинами та нажитим майном¹⁷.

В Катеринославській губернії осередком старообрядництва став Слов'яносербський повіт. Так, уже перепис Азовського намісництва 1778 р. називає поселення Білу та Ольховатку цього повіту «розкольничими слободами». Засновниками с. Ольховатки вважалися переселенці з Чернігівської та Могилевської губерній¹⁸. Кількість населення в «слободі» в XVIII ст. становила 793 особи¹⁹, а в 40 –х роках XIX ст. – 1000 осіб²⁰.

Вихідці з Курської губернії заснували ще одне село Слов'яносербського повіту – Городищі. Сюди ж стали прибувати старовіри стародубських слобод.

У 1886 р. в Слов'яносербському повіті старообрядці вже проживали в Городищинській, Чернухінській, Петропавлівській волостях. У 1891 – 1892 рр. за даними православних місіонерів в Слов'яносербському повіті в селах Городищі мешкали 4465 осіб, в Ольховатці – 1906, в Оріховському – 689 старообрядців^{21,22,23}.

За першим переписом в Катеринославській єпархії налічувалося 9393 осіб старообрядців²⁴.

Православні місіонери називали село Городищі центром розколу. Сюди неодноразово приїжджали лідери цього руху. Так, в 1899 р. – московський владика єпископ Іоан (Картушин), в 1900 р. село відвідав відомий діяч К.Перетрухін.

Старообрядницький рух не був однорідним^{25,26}. Але всі напрямки старообрядництва об'єднує закритість від суспільства та консерватизм, що дало їм змогу зберегти власну етнорелігійну ідентичність в умовах переслідувань з боку російського царату.

Попівці австрійського напрямку були найчисельнішою гілкою старообрядницького руху в регіоні. Управління паствою здійснювали священники. Такі важливі питання, як управління общиною, церковного управління, поліпшення якості церковного співу; підготовка людей, які б могли грамотно вести бесіди з іншими напрямками старообрядництва; відкриття училищ вирішувалися соборно. Собори проходили щорічно, питання вирішували загальним голосуванням.

Повсякденне життя визначалося релігійними переконаннями. Старообрядці вважали, що все, що їх оточує, є від Антихриста, тому дотримувалися в побуті певних правил. Старообрядцям рекомендувалося мити руки тричі від «погані», будинок прибирати кілька разів на день, тримати спеціальний «мирський посуд» для гостей, дотримуватися традиційних правил у одязі. Суворо були заборонені шлюби з «ніконіанами».

Наявність законодавчих обмежень та переслідування уряду, віруючі сприймали як випробування віри. Перепони та проблеми згурпували релігійну общину, виокремлювали від інших віруючих.

Окремою гілкою старообрядництва стояли одновірці. У першому переписі 1897 р. одновірці були внесені до складу православних²⁷. Відомо, що проживали одновірці і в селі Городищі Слов'яно-сербського повіту²⁸. Православні священники неодноразово відмічали конфлікти між одновірцями та попівцями, що переходили навіть на побутовий рівень.

Життя старообрядців, функціонування їх церковних інститутів визначалося практикою регулювання діяльності релігійних громад урядом.

Російське віросповідне законодавство характеризувалося диференційованою віротерпимістю. Відповідно до Зводу законів відбувалася правова градація релігійних організацій²⁹. Критерієм оцінки релігій за російським законодавством була їх догматична

наближеність до православ'я. Згідно з цим одні конфесії були під «охороною» та користувалися підтримкою, діяльність інших заборонялася.

Православна Церква мала статус «пануючої», інші сповідання ділилися на «терпимі визнані», «терпимі невизнані», «нетерпимі невизнані».

Терпимими, але невизнаними законом були старообрядці (до 1905 р. в офіційних та юридичних документах називалися «розкольниками»). З одного боку, ще з Великого московського церковного собору 1666 – 1667 рр. було винесено рішення вважати «розкольників» – окремою групою православних, які не згодні з деякими пунктами офіційної церкви. З іншого боку, держава вважала «єресь та розкол» кримінальними злочинами, які підлягали суворим покаранням³⁰.

Однією з головних проблем для попівців була відсутність упродовж певного періоду ієрархії. Найістотнішим для старообрядців став пошук священників, тому вони часто запрошували (в офіційних джерелах «зманювали») православних священників. Лише в 1846 р. була створена єпископська кафедра в Білокриницькому монастирі. Відтепер до Росії приїжджали новопризначені архієреї та ієреї, які виконували функції священнослужителів для старообрядців³¹. Обряди доводилося проводити таємно, бо були частими облоги.

Другим центром білокриничан стала Московська старообрядницька Архієпископія, створена у 1853 р. Важливим центром старообрядців на початку ХХ ст. було Рогозьке кладовище в Москві.

Царський уряд застосовував заходи для викорінення нової ієрархії: священників та єпископів заарештовували та відправляли в тюрми.

Під гоніння підпали богадільні та молитовні споруди. В першій половині ХІХ ст. богадільні були передані веденню поліції, а згодом їх діяльність була визнана незаконною. Були закриті також школи при богадільнях. За офіційними даними за період з 1847 р. по 1852 р. були закриті 282 молитовні споруди. В 1853 р. було зроблено розпорядження міністру внутрішніх справ про прийняття заходів до поступової ліквідації старообрядницьких скитів, монастирів, цвинтарних закладів. До прикладу, олтарі храмів Рогозької слободи в Москві простояли запечатаними протягом 1856 – 1905 рр.

Загальноросійська тенденція знайшла відображення і в Слов'яносербському повіті. Так, 1862 р. в селах Городищі, Ольховатка і Оріхово з'явився «свій» священник – Л. Фатеев, рукопокладений кавказьким єпископом. Але згодом за вінчання старообрядця та православної ізюмським окружним судом за ст. 196 «Уложения о наказаних» він був засуджений та висланий на Кавказ.

У 1862 р. в Ольховатці опечатали молитовний будинок, що був збудований на кошти купця Г.Рижкова, самого купця заарештували.

Щоб з'ясувати ситуацію, мешканці Ольховатки вирішили відправити делегацію до Олександра II. В 1865 р. на зустріч з царюючою особою поїхали активісти А. Третьяков та Є. Безчастний³². Останній, до речі, в 1866 р. був обраний священником, рукопокладений в тому ж році кавказьким єпископом та виконував свої обов'язки до самої смерті в 1910 р.

Особисті права старообрядців також зазнали обмежень. Ведення метричних книг було передане поліції. Шлюби старообрядців не визнавалися законними. У 1841 р. був виданий наказ скласти для старообрядців сімейні списки і не допускати в них змін щодо збільшення. Це означало, що діти старообрядців силою влади зобов'язувались хреститися за обрядами Православної Церкви. Поступово старообрядці позбавлялись і інших цивільних прав, а саме, права обиратись на громадські посади. Водночас уряд вводив більш жорсткі заходи переслідування.

Всі справи про відхід від віри були вилучені з ведення суду і вирішувались адміністративним чином, що викликало додаткові зловживання. Сотні старообрядців без всякого приводу підлягали переслідуванням, арештам та висилці. Тільки за офіційними джерелами, з 1843 по 1849 рр. було притягнуто до суду більше 24663 старообрядців за різні вчинки, які стосувалися віросповідання.

16 серпня 1864 р. був виданий наказ про необхідність надати свободу в справах віри послідовникам «менее вредных сект», під якими малися на увазі і старообрядці. А закон від 19 квітня 1874 р. «О браках раскольников» поклав початок офіційному визнанню «розколу» як особливому сповіданню^{33, 34}. Закон підтвердив заборону щодо пропаганди віровчення та «публичного оказательства веры». Дозволялося виконувати релігійні треби тільки в приватних будинках та на цвинтарях³⁵.

Реальна зміна державної політики щодо старообрядців настала саме в період так званої реакції Олександра III (1881–1894 рр.). Закон

від 3 травня 1883 р. надавав право богослужіння «розкольникам усіх сект» за умови виконання загальних правил благочинного й громадського порядку; дозволялося ремонтувати молитовні споруди, не змінюючи їх зовнішній вигляд, тощо³⁶. Також за законом послідовники розколу на загальних засадах отримували паспорти. Але уряд залишився твердим щодо заборони пропаганди віровчення старообрядцями серед православних, яка класифікувалася як «зведення»³⁷.

«Уложение о наказаних...» встановлювало сувору кримінальну відповідальність (каторжні роботи строком до 15 років, висилку, тюремне ув'язнення) за розповсюдження «ересей та розколу», а також «створення будь-яких нових сект, які псували віру» (ст. 196, 197)³⁸. Понадто, покаранню підлягали й особи, що не чинили перешкод цим діям.

На початку ХХ ст. Синод, який діяв разом з урядом, продовжував заборони і переслідування у боротьбі зі старовір'ям. Так, в циркулярі Міністерства внутрішніх справ від 30 квітня 1900 р. «О преследовании лжеиерархов», як найбільш перспективний захід щодо зменшення числа старообрядницьких ієрархів, пропонувалося більш активне приєднання старообрядців до Одновірчеської церкви.

Невід'ємною частиною культурного і духовного життя кожної релігійної общини були церковні споруди. Стан молитовних будинків старообрядців залежав перш за все від політики уряду та економічної спроможності общини. Храми білокриничан були в Городищі, Луганську, Оріховці, Нижній Богданівці.

Так, у с. Городищі за часів Катерини II були збудовані Успенська та Покровська каплиця, а також храм в Ольховатці³⁹. Освячували церкви антиминсами (плат з часткою святих мощей). За царювання Миколи I були зняті хрести з усіх молитовних споруд, було заборонено будівництво нових та ремонт старих (1826 р.). В Ольховатці в цьому часі з каплиць зняли дзвони, священників заарештували, але сама церква залишилася цілою, згодом, у 1840 р. вона згоріла, а відбудувати її не дозволили.

За законом 1884 р. для того, щоб почати будівництво молитовних будинків, старообрядцям необхідно було отримати дозвіл Міністерства внутрішніх справ. Позаяк Міністерство найчастіше дозволу не давало, то старообрядцям доводилося відкривати підпільні церкви, тобто наражати себе під свавілля з боку чиновників.

Ситуацію мало змінити законодавство, прийняте в роки революції 1905–1907 рр. Комітет міністрів, що очолював С. Вітте, ухвалив наказ від 17 квітня 1905 р. «Об укреплении начал веротерпимости»⁴⁰. Закон розв'язав деякі проблеми: чітко відділив старообрядців від сектантів, ввів термін «старообрядець»; прирівняв старообрядців з інославною в правах щодо будівництва церковних споруд, а також при вступі їх в змішані шлюби з православними; дозволяв відновити всі закриті раніше молитовні будинки та церкви; для будівництва, ремонту культових споруд вимагалось згоди духовної влади саме цього сповідання; наявність необхідної кількості коштів; виконання при проектуванні вимог «Устава строительного». Церковні споруди відчувалися тільки в законодавчому порядку.

У 1905 р. старообрядницькі общини відчували полегшення та зайнялись ремонтом релігійних споруд. У 1910 р. в Ольховатці був зроблений капітальний ремонт Покровської церкви, у 1912 р. перебудовані огорожа та ворота. У 1914 р. перебудували головну для старообрядців південно-східної України Успенську церкву. На це громада витратила 10 тисяч крб. Знайшли кошти старообрядці і на ремонт Спасо-Преображенського монастиря. У 1914 р. тут був збудований будинок для мандрівників, бо до храмового свята (6 серпня) з'їжджалися богомольці з сусідніх сіл⁴¹. У цей період управлінням монастиря займався отець ієродиякон Артемон Широков, який отримав благословення преосвященного єпископа Геннадія⁴².

Ще однією важливою проблемою для старообрядців було навчання дітей. Віруючі притримувалися своєї системи освіти, що включала читання, вивчення основ арифметики, навчання знаменному співу, заучування напам'ять молитов. Основними підручниками були Азбука, Псалтир та Часослов. Здібних дітей навчали слов'янської мови та іконопису.

В 1910 р. при храмі Успення Богородиці була відрита школа церковно-слов'янської грамоти. Для школи було збудоване спеціальне приміщення⁴³, як того і вимагало законодавство. Турбувалися старообрядці і про стан навчання в городищенських земських училищах – двокласному та початковому. Тут вкладали вчителі-старообрядці. Училища утримувалися на кошти слов'яносербського земства. Найкращі учні мали змогу продовжувати навчання в Московському старообрядницькому інституті.

Окремо стояло питання викладання Закону Божого. Міністерство народної освіти наполягало на обов'язковому освітньому цензі для викладачів цього предмета. Це рішення було затверджене 13 квітня 1911 р. Миколою II. За процесом викладання встановлювався нагляд з боку начальника навчального закладу. Учителям платили «винагороду за домовленістю» або батьки, або община. Останнім положенням старообрядці були особливо незадоволені. Але це питання так і не було розв'язане.

Правилами від 1 червня 1911р. «О преподавании Закона Божьего детям старообрядцев и сектантов» встановлювався факультативний, необов'язковий характер викладання цього предмета в початкових та середніх навчальних закладах⁴⁴. Отже, головним структуроутворюючим принципом старообрядництва став традиціоналізм, що проявлявся в свідомості, побуті, принципах буття. Віруючим вдалося зберегти головні цінності та традиційні етичні принципи культури, риси релігійно-побутового укладу XVII ст. та одночасно показати високий ступінь адаптації. В результаті репресій вони набули етнічних рис, що й виокремили їх з-поміж інших спільнот. За досліджуваний період старообрядці так і не отримали повних прав, не були прирівняні ні до православних, ні до інославної християн. Розвиток віросповідного законодавства поступово уповільнювався, повертався до «охоронних» принципів, важливі для конфесій питання не були вирішеними. А з початком Першої світової війни віросповідне законодавство припиняє подальший розвиток, закони повертаються для переробки їх в бік обмежень.

¹ Бобрищев-Пушкин А. М. Суд и раскольники-сектанты / А.М. Бобрищев-Пушкин. – СПб.: Сенатская типография, 1902.

² Арсеньев К.К. Свобода совести и веротерпимость: Сборник статей / К. К. Арсеньев. – СПб.: Типография «Общественная Польза», 1905.

³ Пругавин А. С. Раскол и сектантство в русской народной жизни / А. С.Пругавин – М.: Типография И. Сытина, 1905.

⁴ Кузнецов Н.Д. Закон о старообрядческих общинах в связи с отношением церкви и государства / Н.Д. Кузнецов. – М.: Тип. Св. Троице-Сергиевой Лавры, 1910.

⁵ Милюков П. Очерки по истории русской культуры: В 3 т. / П. Милюков. – СПб.: Издание М. Вольфа, 1905.

⁶ Мельников Ф.Е. Краткая история Древлеправославной церкви /Ф.Е.Мельников. – Барнаул, 1999.

⁷ Сенатов В.Г. Философия истории старообрядчества / В.Г. Сенатов. – М, 1995.

⁸ Каширин П. О свободе совести. – М.: Молодая гвардия, 1939.

- ⁹ Куров М. Н. Проблемы свободы совести в дореволюционной России / М. Н. Куров. – М.: Наука, 1981.
- ¹⁰ Клочков В. Закон и религия / В. Клочков. – М.: Политиздат, 1982.
- ¹¹ Поздеева Н. Русское старообрядчество и Москва в начале XX века / Н. Поздеева // Мир старообрядчества. – М., 1995. – Вып. 2.
- ¹² Ершова О. Старообрядчество в системе государственной политики России в XVII – нач. XX в. / О. Ершова. – М.: Наука, 1999.
- ¹³ Пушкарев С. Г. Историография старообрядчества [электронный ресурс] // Журнал Московской Патриархии. – 1998. – № 5-7. Режим доступа: <http://212.188.13/168/izdat/JMP>.
- ¹⁴ Лиман І.І. Російська православна церква на півдні України останньої чверті XVIII – середини XIX століття. — Запоріжжя: РА «Тандем – У», 2004.
- ¹⁵ Таранець С.В. Старообрядці в Україні як субетнічна група росіян [електронний ресурс], Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/piu19-20/2008_15/43.pdf
- ¹⁶ Арзуманова Т. В.Збереження етнорелігійної ідентичності росіянами-старообрядцями в сучасній Україні (на прикладі старовірів-безпоповців поморської згоди м. Харкова)[електронний ресурс]. Режим доступу: <http://repo.knmu.edu.ua/bitstream/123456789/956/1/>
- ¹⁷ Белов Ю. С. Правительственная политика по отношению к неправославным исповеданиям России в 1905 – 1917гг.: дисс. канд. ист. наук: 07.00.02/ Белов Ю. С. – СПб., 1999. – 51–53.
- ¹⁸ Из истории заселения слобод Белой и Ольховатки//Церковь. – М., 1909. – № 43. – С. 286–289.
- ¹⁹ Пірко В. Заселення степової України в XVI – XVIII ст. / В. О. Пірко. – Донецьк: Донец. культуролог. центр, 1998. – С. 61.
- ²⁰ Ольховатская свято-покровская община//Церковь. – М., 1908. – № 21. – С.747.
- ²¹ Мероприятия по борьбе с сектантством //Екатеринославские епархиальные ведомости. – Екатеринослав, 1897. – № 31. – С. 780 – 784.
- ²² Державний архів Дніпропетровської області. – Ф. 11. – Оп.1. – Спр. 44.
- ²³ Единоверческая церковь села Городищи // Церковь. – М., 1912. – № 25. – С.1269 .
- ²⁴ О состоянии сектантства и раскола в Екатеринославской епархии // Екатеринославские епархиальные ведомости. – Екатеринослав, 1894. – №4. – С. 98.
- ²⁵ Никольский Н. История русской церкви / Н. Никольский. – М.: Политиздат, 1930. – С. 51.
- ²⁶ Краткие сведения о существующих в расколе сектах...сочинение Архимандрита Павла. – М.: Синод. тип., 1888. – С.15.
- ²⁷ Церковь. – М., 1912. – № 25. – С. 611–612.
- ²⁸ Миловидов В. Ф. Старообрядчество в прошлом и настоящем / В. Ф. Миловидов. – М.: Мысль, 1969. – С. 46.
- ²⁹ Свод законов Российской империи: в XVI т. / [Сост.: Балканов Н.П., Войт С.С.]. – СПб.: Русское книжное товарищество «Деятель». – 1912. – Т.1. – Ч. 1: Свод основных государственных законов. – 1900. – 440с.
- ³⁰ Бендин А. Веротерпимость и проблемы национальной политики Российской

- империи (вторая половина XIX – начало XX века) / А. Бендин // Церковно-исторический вестник. – 2004. – № 11. – С. 113-138.
- ³¹ Церковь. – М., 1913. – № 38. – С. 925.
- ³² Церковь. – 1909. – № 43. – С. 1225.
- ³³ Из законодательных итогов текущего года // Русское богатство. – СПб., 1903. – август. № 8. – С.175.
- ³⁴ Поспеловский Д. Русская Православная Церковь в XX веке / Д. Поспеловский. – М, 1995. – 511с.
- ³⁵ Поздеева Н. Русское старообрядчество и Москва в начале XX века / Н. Поздеева // Мир старообрядчества. – М., 1995. – Вып. 2. – С. 34.
- ³⁶ Общий обзор деятельности Министерства внутренних дел за время царствования Императора Александра III. – СПб.: Изд. департамента общих дел, 1901. – С.236.
- ³⁷ Свод законов Российской Империи, повелением государя императора Николая Первого составленный: в XVI т. – СПб.: Издание кодификационного отдела при Государственном Совете, 1890. – Т.XIV: Устав о предупреждении и пресечении преступлений. – 1890. – 262с.
- ³⁸ Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 года. -7-е изд., пересмотр. и доп. – СПб.: Изд. Н.С. Таганцева, 1892. – С. 128.
- ³⁹ Ольховатская Свято-Покровская община Екатеринославской губернии // Церковь. – М., 1908. – № 21. – С. 745–747.
- ⁴⁰ Об укреплении начал веротерпимости. Манифест от 17 апреля 1905 г./ Законодательные акты переходного времени. 1904–1908 гг.: Сборник законов, манифестов, указов Правительствующему Сенату, рескриптов и положений комитета министров, относящихся к преобразованию государственного строя России, с приложением алфавитного предметного указателя. – Изд. 3-е, пересм. и доп. по 1 сентября 1908 года / Под ред. Пр.-доц. Н.И.Лазаревского. – СПб.: Юрид. кн. Склад «Право», 1909. – 1018с.
- ⁴¹ Спасо-Преображенский старообрядческий монастырь при с. Городищи // Церковь. – М., 1914. – № 27. – С. 653.
- ⁴² Спасо-Преображенский монастырь при с. Городищи Екатеринославской губернии // Церковь. – М., 1914. – № 27. – С. 653.
- ⁴³ Старообрядцы Луганщины. [электронный реурс]. Режим доступа: http://luglawyer.ucoz.ua/publ/staroobrjadscy_luganshhiny/1-1-0-30
- ⁴⁴ Белов Ю. С. Правительственная политика по отношению к неправославным исповеданиям России в 1905 – 1917 гг.: дисс. канд. ист. наук: 07.00.02/ Ю. С. Белов – СПб., 1999. – 51–53.

SUMMARY

Larisa Moiseenko

The Old Believers in Ukraine in the in the 19th – beginning of 20th century (for example Slavyanoserbsk County gyberny)

In this article shows the Old Believers as a separate socio-cultural groups in Ukraine with the appropriate mentality, religious and household traditions through the prism of Russian religious legislation.

Keywords: Old Believers, coreligionists, the Orthodox Church, ethnicity, mentality.